

СТАТИИ, ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ

ПРОТИВОСРЪБСКОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО
МЕЖДУ АЛБАНСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ КОМИТЕТИ
В МАКЕДОНИЯ (1919-1924)

Проф. Халим Пурелку (Р Македония)

Новата геополитическа реалност на Балканите, възникнала вследствие от Балканските войни (1912-1913) и Първата световна война (1914-1918), поражда конфликтите и борбите в региона през XX в. Мирните договори, подписани в Лондон (1913 г.), Букурещ (1913 г.) и Париж (1919 г.), не уважават етническите, географските, икономическите и др. принципи на самоопределение на народите при очертаването на държавните граници на Балканите¹.

Политиката на „големите“ и „малките“ победители създава условия за сближаване между националноосвободителните движения на албанците и македонските българи*. През 1919-1924 г. измеренията на отношенията между тези две движения се определят от взаимните политически и стратегически интереси срещу общия враг, великодържавната политика и националната доминация на Сърбия, както и от преплитането на интересите на външните фактори на Балканите².

¹ **Lape, Lj.** Odbrani tekstovi za istorijata na Makedonskiot narod. II del. Treto dopolneto i prošireno izdanie. Univerzitet Kiril i Metodij-Skopje, Skopje, 1976, 801-896; **Mitrović, A.** Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920. Beograd, 1969, 130-157.

* Във всички исторически извори от времето на политическото и въоръженото движение на славянското население на територията на Македония, от гледна точка на етническия му характер, то се оценява като българско или българомакедонско.

² **Rahimi, Sh.** Një elaborat i konsullit serb në Korçë mbi aktivitetin kultural të

Настоящото изследване се основава на факти и аргументи от архивните сръбски (югославски) извори, както и на източници, публикувани в съответната научна литература. Изворите и историографията по въпроса са преработени посредством аналитико-научния метод.

*

* *

В края на Първата световна война Албания остава завладяна от войските на Италия, Сърбия и Франция. Заплахата за националното съществуване принуждава албанците да действат в своя защита, както вътре, така и извън страната. Патриотичните албански сили, организирани в комитети и в различни дружества, действат по легален и нелегален начин за защита на своите национални права³. При тези политически обстоятелства албанските патриоти първоначално формират комитети (клубове) в Шкодра и Дуръс. Албанците се доверяват на „принципите на самоопределението“, провъзгласени от президента на САЩ Удроу Уилсън. В тези рамки те виждат разрешаването на албанския въпрос, но европейската общественост все още не е спечелена от принципите на Уилсън⁴.

Измежду организациите, носители на иредентистките албански идеи, са Националният комитет в Дебър⁵ и Комитетът на Поградец, който събира бежанците от околностите на Струга, Охрид и Ресен (Преспа)⁶. Най-висшият ръководител и авторитет

patriotëve shqiptarë brenda dhe jashtë atdheut. – Arkivi i Kosovës – Arhiv Kosova, Vjetar-Godišnjak, IV-V, Prishtinë, 1971, f. 339.

³ **Zami, M.** Lufta çlirimtare e antiimperialiste e popullit shqiptar në vitet 1918-1920, Tiranë, 1969, f. 35; **Jelavić, B.** Istorija na Balkanot, dvaesetti vek, Tom II. Prevod na makedonski jazik Mirjana Večkoviç i Qiqana Pejoviç-Stojanoviç. Skopje, 1999, 206-208.

⁴ Državen arhiv na Republika Makedonija, Skopje (Държавен архив на Република Македонија, Скопие, по-нататък: DARM), Fondi: Treta armijska oblast (по-нататък: ТАО), Mikrofilm (по-нататък: М).344, К. Pov. Br. 2637, 16.06.1920, Skopje, Memorandum o Razvoju i sadašnjem stanu Albanskog pitanja.

⁵ **Culaj, L.** Programet, rregullorja dhe organizimi i Komitetit “Mbrojtja Kombëtare e Kosovës” në vitet 1918-1920. – “Gjurmime albanologjike”, Seria e shkencave historike, 25-1995, Prishtinë, 1997, с. 176; Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit, Hasan Prishtina (Përmbeldhje dokumentesh 1908-1934), përgatitur nga Kujtim Nuro dhe Nezir Bata, Tiranë, 1983, dok.nr.66, с. 108-109.

⁶ Arhiv na Institutot za nacionalna istorija (Arkivi i Institutit të Historisë

на организираната национална политика е Комитетът за национална защита на Косово⁷. Според сръбските източници Косовският комитет съществува още от времето на османското владичество, с постоянна цел обединението на албанските земи в една самостоятелна държава. Основна роля в неговите редици имат Байрам Цури, Хасан Прищина и Елез Исуфи⁸. Комитетът „Национална защита на Косово“ съчетава политическите методи с революционните, превръщайки се в главна революционна сила на албанците под владичеството на Кралството на сърби, хървати и словенци (Кр СХС)⁹. Хасан Прищина се счита за идеологически, политически и военен ръководител на албанската съпротива в Косово и в Македония. Негови сътрудници в района Дебър – Кичево са Рамиз Даци, Елез Исуфи, Юсуф Джелили, Калъш Дани–Заязи и др.¹⁰.

След Първата световна война македонските бежанци в България формират редица политически организации, както с дясна, така и с лява политическа ориентация. През ноември 1918 г. се създава Македонският изпълнителен комитет като легална организация¹¹, която първоначално издига лозунга за обединението на Македония с България¹². В края на 1919 г. се съживява Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО), известна впоследствие като ВМРО (автономисти), която вижда във

Nacionale, по-нататък: AINI), Skopje, Fondi: TAO, Kutia (по-нататък: K.) XXXVI/5, br.505, Inv.br.3888, Depeša bt.637, Bitol-Skopje, 8.08.1920, Pov. Br. 5212ë DARM, Skopje, F. TAO, M. 344, Depeša najhitnje Br. 30856, 5.08.1920, Beograd-Skopje, Pov. F. Br.9175; M. 344, Depeša Br/ 637, 8.08.1920, Bitol-Skopje, Pov. Br.5212.

⁷ **Vllamasi, S.** Ballafaqime politike në Shqipëri (1897-1942). Kujtime dhe vlerësime historike, Tiranë, 1995, f. 111.

⁸ AINI, Skopje, Fondi: Glaven General Štab (по-нататък: GGŠ), K.XXXVI/8, Red.br.805, Pov.J.Br.2989, 8.11.1924, Beograd.

⁹ Hasan-Prishtina-dokumente..., dok. Nr. 66, f. 108-109.

¹⁰ **Abdyli, T.** Hasan Prishtina në Lëvizjen Kombëtare e demokratike shqiptare 1908-1933. Prishtinë, 1990, f. 216.

¹¹ **Todorović, D.** Jugoslavija i balkanske držve 1918-1923. Beograd, 1979, f. 39; SK na VMRO (ob), Predavnicite na makedonskoto delo, (Prevod od bugarski: Evtim Manev). Redakcija i komentar: Ivan Katarxiev. Skopje, 1983, f. 8, 11.

¹² **Todorovski, Z.** Dejnosta na desnite strui i na organiyaciite. – Në: 100 godini VMRO. Skopje, 1993, f. 153-154.

въоръжената борба единствения възможен път¹³ за извоюване на пълна политическа автономия на Македония¹⁴. През декември 1921 г. се основава Федеративната македонска емигрантска организация (ФМЕО), с лява, прокомунистическа ориентация¹⁵. Тя се ангажира с използването на легални средства за създаване на македонска автономна федеративна държава „в нейните географски и икономически граници“¹⁶. След Първата световна война ВМРО и Изпълнителният комитет (политическата десница) стават основни сили в освободителното движение на македонските българи¹⁷. Относно юридическия статут на Македония се предлагат различни формули в зависимост от конкретните исторически обстоятелства. До края на 1919 г. движението се ориентира към обединението на Македония с България. По-късно неговите организации се колебаят между две цели: „автономията на Македония в нейните географски граници“ или „Македония в рамките на Югославската федерация“, с признаване на правата и свободите на българското малцинство¹⁸.

Измерения на политическите и военните отношения между комитетите

Ангажиментите за едно политическо споразумение и за координирани или съвместни двустранни акции

¹³ **Todorovski, Z.** VMRO 1924-1934, Skopje, 1997, f. 21; **Po ai.** Dejnosta na desnite..., f. 156; D. Todorović, f. 105.

¹⁴ AINI, Skopje, Fondi: GGŠ, K.XXXVI/9, Red. Br. 806, Pov. J. Br. 556, 16.02.1925, Beograd.

¹⁵ **Cvetkovska, N.** Političkata aktivnost na makedonskata emigracija od 1918 do 1929 godina. Skopje, 1990, f. 80-81 и бележката под линия 191.

¹⁶ Institut za nacionalna istorija. Makedonski istoriski rečnik, Skopje, 2000, f. 280; **Cvetkovska, N.** Vep. e përm., 80-81.

¹⁷ **Todorovski, Z.** Dejnosta na desnite..., f. 45-46; **Po ai.** VMRO 1924-1934..., f. 19.

¹⁸ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/2, Red.br.278, Inv.br.nema, Depeš 20.10.1919, Beograd-Skopje, Pov.F. O.Br.39287; **Гоцев, Д.**, Ст. Германов и др. Македония. История и политическа съдба (1912-1941). Том II. София, 1998, 88-89; **Todorovski, Z.** VMRO 1924-1934..., f. 21.

Още от началото на 1919 г. сътрудничеството между албанските и българските организации се основава върху базата на общите политически цели срещу един и същ противник. Тези отношения се променят в зависимост от вътрешните политически процеси в България и в Албания, както и от международната позиция на тези две държави.

От външните фактори важна роля за сближаването на албанското освободително движение с българското играе италианската дипломатия. След Първата световна война Италия насочва своята външна политика на Балканите най-вече към Албания и България¹⁹. В рамките на своите проекти за проникване на Балканите Италия подкрепя и стимулира различни политически групи и освободителни организации на несръбските народи срещу сръбското владичество в Кр СХС, италианският съперник по Адриатическия въпрос. Според сръбски източници още от първата половина на 1919 г. Италия подпомага Албано-македонския комитет в Истанбул, както и няколко „албански общества“ в София. Италианската идея била тези комитети да работят за федерация между автономна Македония и Албания под патронажа на Италия²⁰. Италия, ръководена от идеята за общо действие на всички народности в Македония, подпомага и дейността на ВМРО под две форми: доставка на оръжие и прехвърляне на комитетски дейци в Македония през Албания²¹.

За сближаването на албанското и македонското движение също така са привлечени и няколко организации извън Албания, като Българо-албанският клуб в София, който започва своята дейност в началото на 1919²² и споменатият Албано-македонски

¹⁹ **Todorovski, Z.** VMRO 1924-1934..., f. 18.

²⁰ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red.br.65, Inv.br.1486, Pov.F. O.Br.20931, 24.03.1919, u Beogradu; K.XXXV/1, Red.br.66, Inv.br.1593, Pov.F. O.Br.20932, 24.03.1919, u Beogradu и Pov. Br.1593, 8.04.1919, Skopje; K.XXXV/1, Red.br.71, Inv.br.1318, Br.teleg.11296, 26.03.1919, iz Beograda и Pov.Br.1486, 03.04.1919, Skopje; **Janev, J.** Položbata vo Ohridsko i Struško vo 1919-1920 godina (Pogled vrz oficijalnata dokumentacija), Institut za nacionalna istorija, „Glasnik“, XXIX god., Br.3, Skopje, 1985, f.172.

²¹ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/2, Red.br.205, Inv.br.5091, Pov. F. Br. 34778, 15.09.1919, Beograd.

²² Пак там, М.341, Depeš hitno iz Sofija za Skopje, 26-27.05.1919, Br.3165; Пак

комитет в Истанбул²³. През 1919-1920 г. повечето от албанските водачи споделят мнението за всеобщо албанско въстание срещу сръбските завоеватели. По това време Кр СХС е все още слабо и се смята, че то няма да бъде в състояние да се противопостави на такова въстание²⁴. Партизанската борба, водена от качашките чети, обхваща всички райони с албанско население под сръбско владичество. Въстаническите чети са организирани в множество групировки²⁵. От втората половина на месец октомври 1918 г. подривните действия на албанските чети срещу сръбските държавни институции се разпростират в източна посока. През март 1919 г. въоръженото въстание под формата на партизанска война на албанските чети се интензифицира особено в областта Дебър – Кичево²⁶. Повечето от четите на територията на Кр СХС са свързани по различни начини с албанските комитети, в т.ч. и с Комитета „Национална защита на Косово“²⁷.

Водачите на въоръжената борба се надяват, че с разгарянето на кризисни огнища, ще подтикнат външния фактор да се намеси за разрешаване на албанския въпрос. Според военните сръбски кръгове албанците целят със своите акции „да убият доверието в силата (способността) на държавата (Кр на СХС – Х. П.), да вдигнат въстание, да провокират нашата реакция с изгарянето на селата, та италианците след това да искат европейска интервенция“²⁸. Сръбските извори свидетелстват, че освен ал-

там, Пов.Бр.2434, 27.05.1919, Скопје.

²³ **Janev, J.** Цит. съч., с. 172.

²⁴ DARM, Скопје, Fondi: TAO, M. 343, Пов. Бр. 2900, 27.04.1920, u Beogradu.

²⁵ **Rushiti, L.** *Lëvizja kaçake në Kosovë (1918-1928)*. Prishtinë, 1981, f. 91-93.

²⁶ **Hrabak, B.** Reokupacija oblasti srpske i crnogorske države s arbanaškom većinom stanovništva u jesen 1918 godine i držanje Arbanasa prema uspostavljenoj vlasti, "Gjurmime albanologjike", nr. 1, prishtinë, 1969, f. 265-266; Мемоари Василија Трбија, војводе Велешког, IV-V. Kairo, 1944, f. 912. (Ръкописът се съхранява в Архива на Института по национална история в Скопие: Sl. IV 164/I, II, III, IV, V); DARM, Скопје, Fondi: TAO, M. 341, Br.telegr. 3, 4.03.1919, Debar; Пак там, Br.telegr. 127, 04.03.1919, iz Bitol; M. 341, Br.telegr. 9501, 22.03.1919, iz Beograda, O.Br. 20922; Пак там, M.342, Br.telegr. 624, 15.03.1919, iz Bitola.

²⁷ AINI, Скопје, Fondi: GGŠ, K.XXXVI/8, br.805, Пов. Бр.2989, 08.11.1924, Beograd.

²⁸ DARM, Скопје, Fondi: TAO, M.341, depeša Br.1149, 23.06.1919, Iz Bitola-do Скопје, Пов. Бр.5383.

банските чети, от началото на 1919 г. в Македония действат и няколко български чети, разделени на групи. Те имали за цел през март или през първата половина на същата година да вдигнат бунт/въстание срещу сръбската власт в Македония²⁹. С това те искали да покажат „пред Мирната конференция във Версай (Париж), че населението в Македония е недоволено от сръбския режим“³⁰. През пролетта на 1919 г. ръководителите на македонското движение изработват за тази цел оперативен стратегически план за действието на комитетските чети в Македония. Според неговите указания, след настъпването на четите от Крушево към Охрид, Кичево, Гостивар и по-нататък, населението трябва да се вдигне на въоръжено въстание и така Западна Македония щяла да бъде овладяна. Затова и италианците настоявали действията на Македонския и на Албанския комитет да бъдат общи³¹. За тази акция се разчитало много на очакваната подкрепа от италианците³². Планира се и координирането на въоръжените акции между българските и албанските чети от дясната страна на Вардар – напр. с албанския войвода Калъш Дани-Заязи³³.

С оглед реализацията на идеята за общо движение от началото на 1919 г. започват преговори между българските и ал-

²⁹ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 31, Inv. Br. 1071, Br.telegr.530, Beograd-Skopje, 02.03.1919, Pov. F. Br. 10248; K.XXXV/1, Red. Br. 42, Inv. Br.1110, Br.telegrama 5208, Iy Beograda-Skopje, 13.03.1919, Pov.F.O.Br.20152; K.XXXV/1, Red. Br. 82, Inv. 1657, Šifra iz Ohrida, od 09.04.1919; K.XXXV/1, Red. Br. 112, Inv.br. 2026, Broj depeša: 77, 02.05.1919, Bitol-Skopje; Пак там, K.XXXV/1, Red. Br. 137, inv.br. 2409, Br. Depeša 1028, 25.05.1919, Bitol-Skopje; K.XXXV/2, Red. Br. 263, Inv.br. 5468, br.depeša 1184, 15-16.10.1919, Sofija-Skopje.

³⁰ Пак там, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 42, Inv. Br. 1110, Br.telegr. 5208, 13.03.1919, iz Beograda, Pov.F. O.Br. 20152.

³¹ Пак там, Red.br. 78, Inv.br. 1430, Br.telegr. 12862, Iz Beograda-Skopje, 29.03.1919, Beograd; DARM, Skopje, M. 341, Pov.br 1430, 31.03.1919, Skopje.

³² Пак там, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 107, Inv. Br. 2134, Pov.F. O.Br. 23940, 30.04.1919, Beograd; K.XXXV/1, Red. Br. 109, Inv. Br. 2126, Pov.№. 4322, 01.05.1919, Bitol; K.XXXV/1, Red. Br. 112, Inv. Br. 2026, Broj depeše 77, 02.05.1919, Bitol-Skopje; K.XXXV/1, Red. Br. 133, Inv. Br. 2487, Pov.№. 4726, 23.05.1919, Bitol.

³³ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 65, Inv. Br. 1486, Pov.F. O.Br. 20931, 24.03.1919, Beograd и Pov.Br. 1486, 0304.1919, Skopje; K.XXXV/1, Red. Br. 71, Inv. Br. 1318, Telegrama br. 11296, iz Beograda-Skopje, Pov.F. O.br. 20931, 26.03.1919, Beograd; DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 341, Pov.F. O.br. 20931, 24.03.1919 god., u Beogradu.

банските политически фактори за постигане на едно първоначално политическо споразумение. На първо място, трябва да се дефинират териториалните претенции, съответно граничната линия между двете страни в териториите, анексирани от Сърбия през 1913 г., като основа, която да определи степента на доверие и на взаимна подкрепа. „Често се говори, че някъде се провеждат преговори между представители на „Автономна Македония“ и представители на Албания за общо действие. Двете страни били постигнали споразумение по почти всички въпроси, с изключение на въпроса за Охрид и Дебър“³⁴. Не разполагаме с конкретни изворови данни за състава и ръководството на тези делегации, но дневният ред на платформата на разговорите е представен в цитираните документи.

Наред с опитите за постигане на политическо споразумение, през 1919 г. се провеждат разговори и за организирането на общо антисръбско въстание. През януари-февруари с.г. Тодор Димитров, заедно с 5-6 комити, се подготвя да замине от София за Албания и да се срещне някъде в планините с Калъш Дани-Заязи, с когото се движат братята Георги и Михаил Муджеви, комити от село Цапари, Битолско³⁵. В началото на септември с.г. някой си Кръстьо от Дебър и Тодор (Димитров) отпътуват с италиански параход от Бургас за Дуръс³⁶. В средата на декември Кръстьо и Тодор отиват от Дуръс в Охрид³⁷.

През май 1919 г. Осман Мустафа от Еловяне, Тетовско, член на Албано-българския клуб в София и близък човек на Александър Протогеров, е изпратен в Албания, за да се срещне с

³⁴ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 35, Inv. Br. 1205, Pov.F. O.br. 1971, 07.03.1919, Beograd; **Lape, Lj.** Цит. съч., f. 875.

³⁵ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 29 i 32, Inv. Br. 859 i 918-isto i 1195, Br.telegr. 25, 0103.1919, Štip; K.XXXV/1, Red. Br. 15, Inv. Br. nema, Br.telegr. 549, 0202.1919, Beograd, Pov.F. O.br. 19369; K.XXXV/1, Red. Br. 32 i 29, Inv. Br. 918 i 859, Pov.№ 3696, 03.03.1919, Skopje; K.XXXV/1, Red. Br. 46, Inv. Br. 1195, Pov.Br. 3936, 15.03.1919, Skopje; DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 341, Br.telegr. 549, 02.02.1919, Beograd-Skopje, Pov. F. ON. 19369; M. 341, Str.Pov.№ 3696, 3.03.1919, Skopje; M. 341, Pov. Br. 1922, 1.03.1919, Štip, St.Pov.A. Br. 497; Пак там, M. 341, Pov. № 3963, 15.03.1919, Skopje.

³⁶ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/2, Red. Br. 195, Inv. Br. 1919, Pov.Br. 4919, 09.09.1919, Beograd.

³⁷ **Janev, J.** Цит. съч., f. 171.

Дервиши (може би става дума за Дервиш Хима?) и Яшар Еребара. Всички тези действия имат за цел организирането на общо въстание на албанците и „българо-македонците“ в Македония³⁸. Контактите продължават и през втората половина на 1919 г. През октомври Ирфан Оломан бей (Ирфан Охридски) разговаря в Елбасан с представители на ВМРО за общи антисръбски действия на албанците и македонските българи³⁹.

Белград, стреснат от засилването на връзките между албанските и българските комитети, заплашва София с въоръжено нахлуване в България⁴⁰. В началото на март 1919 г. българските власти са принудени да възпрепятстват временно действията на комитетските чети в Македония⁴¹. Общото албано-българско въстание срещу сръбското владичество не се реализира. От октомври 1918 г. до октомври 1919 г. българските комитети не предприемат никакво самостоятелно революционно действие, а само се мобилизират⁴². От друга страна, албанците изглеждат по-настроени за такова въстание. През май-юни 1919 г. избухва локалното Дренишко въстание в Дукаджини (Метохия – б.пр.) г.⁴³, последвано от бунта (или въстанието) в Малки Дебър през август с.г.⁴⁴

Решенията на Ньойския договор (27 ноември 1919 г.) слагат край на илюзията за обединението на Македония с България. Политическият курс на ВМРО, свързан с юридическия статут на Македония, се променя. На тайно събрание в София (20 декември с.г.) ВМРО решава да започне подготовка за въоръжена борба

³⁸ AM, Skopje, Fondi: TAO, M. 341, Depeš hitno iz Sofija za Skopje, 26-27.05.1919, Br. 3165; Пак там, Pov.Br. 2434, 27.05.1919, Skopje.

³⁹ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/2, Red. Br. 308, Inv. Br. 5586, Pov.F. Br. 39930, 30.10.1919, Beograd; DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 341, Pov.F.O.Br. 40225, 30.10.1919, Beograd.

⁴⁰ **Todorović, D.** Цит. съч., с. 31-32, 36.

⁴¹ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/1, Red. Br. 66, Inv. Br. 1593, Pov.F. O.Br. 20932, 24.03.1919, Beograd; DARM, Skopje, Fondi: TAO, M.341, Pov.F.O.Br. 20931, 24.03.1919, Beograd.

⁴² **Todorovski, Z.** Dejnosta na desnite..., f. 156.

⁴³ **Rushiti, L.** Цит. съч., 93-103.

⁴⁴ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 341, Šifra iz Ohrida, Inv. Br. 949, 15.08.1919, najhitno; M. 341, Šifra iz Ohrida, Inv.br. 951, od. 16.08.1919; M. 341, Br. Dpš. 223, 24.08.1919, Debar, Pov.Br. 135; Пак там, M. 342, Pov.Br. 1022, 30.08.1919, Ohrid.

срещу сръбското и гръцкото владичество, с цел реализация на идеята за „Автономна Македония“⁴⁵. Организационните ръководители предприемат конкретни мерки за прехвърляне и действие на комитетските чети в Македония, особено в района на Охрид⁴⁶. През първата половина на 1920 г. концентрацията на чети от България в Македония и в Албания става много интензивна. През май с.г. от България в Македония преминават няколко чети, които „се сдружават с албанските качаци“ на запад от р. Вардар. Същия месец войводата Стефан Алабаков-Ходжата, от Струга, се намира с хората си в околността на Кичево. Той е свързан с четата на Калъш Дани–Заязи. Не са редки случаите, когато в комитетските и в качашките чети участват бойци от двете страни⁴⁷.

За да спечели морална и материална подкрепа на борбата за автономия на Македония, ВМРО (автономисти) предприема и дипломатическа офанзива. През март 1920 г. нейни представители посещават дипломатическите мисии на Италия и Австрия в София. През април водачът на ВМРО Тодор Александров нелегално посещава Италия, „за да получи пари за финансирането на комитите“. Постигнато е първото дипломатическо и военно споразумение на ВМРО с италианската държава. Последната позволява на организацията да транспортира от италианските пристанища чети и военни материали за Албания и Македония⁴⁸. Александър Протогеров, вторият човек в йерархията на Вътрешната организация, посещава Виена и Будапеща и постига споразумения за създаването на „Бюра“ в тези страни, за материална поддръжка, както и за изграждането на нелегални канали на ВМРО на тяхна територия в посока на Македония⁴⁹.

⁴⁵ Гоцев Д., Ст. Германов и др. Цит. съч., с. 74, 88, 91; Todorovski, Z. VMRO 1924-1934..., f. 21.

⁴⁶ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/2, Red. Br. 308, Inv. Br. 5586, Pov.F. Br. 39930, 30.10.1919, Beograd.

⁴⁷ Пак там, TAO, K.XXXV/4, Red. Br. 482, Inv. Br. 2234, K.Pov.Br. 136, 28.05.1920, u Skopju; K.XXXV/4, Pov.Br. 2234, 28.05.1920, Skopje; DARM. Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Pov. № 3, 05.06.1920, Skopje; Гоцев, Д., Ст. Германов. Цит. съч., с. 96; Todorović, D. Цит. съч., f. 69, 83.

⁴⁸ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Pov. № 3, 05.06.1920, Skopje; Гоцев, Д., Ст. Германов. Цит. съч., 93-94; Todorovski, Z. VMRO 1924-1928..., f. 79-80.

⁴⁹ Гоцев, Д., Ст. Германов. Цит. съч., с. 94.

По същото време се интензифицират и дипломатическите опити за засилване на албано-българските отношения. През февруари 1920 г. Албано-македонският комитет в Истанбул изпраща от Албания в София четирима албански войводи (които са от Поградец, Янина, Елбасан, Дебър), за да обсъдят общите въпроси с Изпълнителния комитет на македонските благотворителни братства⁵⁰. Организацията на македонските българи се опитват да установят политически отношения и с албанското правителство. Те искат неговото разрешение да базират в Албания, по-точно в Елбасан, „централното седалище на ВМРО“⁵¹. През 1920 г. и правителството в Тирана се опитва посредством Калъш Дани-Заязи да завърже контакти с македонското движение⁵². Българската историография утвърждава, че с помощта на Италия и на Австрия в началото на май 1920 г. е постигнато споразумение между Александър Протогеров, член на ЦК на ВМРО, и албанското правителство. Предвидено е ВМРО да има свои представителства в Тирана и в Елбасан, както и да създаде логистична мрежа по албанската граница за прехвърлянето на четите в Македония. Определена е също така и граничната линия (бъдещата) между албанци и българи⁵³.

Основна цел на новото албанско правителство е възстановяването на суверенитета на албанската държава върху всички територии, които се включват в границите ѝ от 1913. През февруари 1920 г. то предприема и конкретни мерки за организирането на въоръжено въстание, в случай че дипломатическите опити нямат успех⁵⁴. С организацията и ръководството на противосръбското въстание са натоварени Байрам Цури и Хасан Прищина. В началото на август с.г. те са заместени от Акиф паша Елбасани

⁵⁰ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Pov.br. 1002, 28.02.1920 god., Sofija.

⁵¹ Državen Arhiv na Republika Makedonija. Matica Makedonska. Italianski diplomatski dokumenti za Makedonija. Tom 1, Kniga 1, 1919-1924 (Izbor, redakcija i komentar: I. Katarxhiev i Alenka Lape). Skopje, 2001, (по-нататък: Italianski diplomatski dokumenti za Makedonija...), dok. Nr. 35, f. 145-146.

⁵² DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Pov.br. 725, 04.12.1920, Debar.

⁵³ Гоцев, Д., Ст. Германов, Цит. съч., с. 94.

⁵⁴ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 342, Pov.br. 1063, 26.02.1920, Bitol; Lufta e popullit shqiptar për çlirim kombëtar 1918-1920 (përmbledhje dokumentesh). II. Tiranë, 1976, dok.nr. 83, f. 114.

и Абди бей Топтани. Тази промяна вероятно е направена с цел въстанието да не се разпростира към албанците извън границите от 1913⁵⁵. Албанското правителство изработва и оперативен план за нападение на неговите въоръжени сили, подпомогнати от доброволци, срещу сръбските окупационни части по „Демаркационната линия“⁵⁶. В началото на юли албанското правителство интензифицира своите опити за реализирането на този план⁵⁷.

През първата половина на 1920 г. действията за организирането на въстание се разпростират сред албанците в Западна Македония, дълбоко в сръбския тил. Главни организатори са Калъш Дани–Заязи, Абдула Бойку и др.⁵⁸ През май–юли в окръзите (префектурите) на Тетово, Скопие и Битоля се движат множество албански чети. Само под ръководството на Калъш Дани–Заязи действат над 200 качаци⁵⁹. В подготовката на албанското въстание според сръбските извори вземат участие още няколко комитета, като „Италианският комитет“ и „Българският комитет“ във Вльора, които, по слухове, в началото на юни 1920 „са дали пари“ и натоварват Азем Бейта да подготви народа за борба. По същото време Азем Бейта отива в България за едно „много важно споразумение“ с „Българския комитет“ в духа на изразената воля за общи действия⁶⁰. От средата на август с.г., когато избухва „Войната за Дебър“, една „изявена личност“, родена в Прищина, пристига в София със специална мисия. Той ис-

⁵⁵ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Br.dpš. 450, 07.08.1920, Debar-Skopje, Pov. Br. 321; M.344, Pov. Br. 5222, 10, 08.1920, Bitol; M. 344, Pov. Nr. 1014, 10.08.1920, Skopje; M. 344, Pov.br. 3953, 12.08.1920, Skopje; M. 344, Br. Dpš. 659, 13.08.1920, iz Debra, Pov.br. 475; M. 344, Pov. Br. 4039, 15.08.1920, Skopje.

⁵⁶ Пак там, Fondi: TAO, M. 344, Br.dpš. 32750, 18.07.1920, Beograd-Skopje, Pov.F.Br. 74477.

⁵⁷ Пак там, Fondi: TAO, M. 343, Br.dpš. 31445, 10.07.1920, iz Beograda-u Skopju, Pov.F.Br. 6524.

⁵⁸ Пак там, Fondi: TAO, M. 342, pov.br. 1248, 09.03.1920, Bitol; Пак там, M. 342, Br.telegr. 7792, 11.04.1920, Beograd, Pov.F. O.Br. 54768; Пак там, M. 342, Pov. Br. 1569, 11.04.1920, Skopje; AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/4, Red. Br. 465, Inv. Br. 1569.

⁵⁹ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Br.dpš. 12843, 27.07.1920, u Skopju; M. 344, Pov. Br. 3457, 20.07.1920, Skopje; M. 344, Pov. Br. 5933, 22.07.1920, Skopje; Kačaci u Tetovu, gazeta „Stara Srbija“, Br. 201, Skopje, 27.07.1920.

⁶⁰ DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Pov. Br. 616, 25.06.1920, Skopje.

ка от „Революционния македонски комитет“ незабавно вдигане на въстание в Македония срещу сръбското владичество, за да се облекчи по този начин тежестта върху албанците. Това искане е отхвърлено, тъй като ВМРО временно се отказва от революционните методи и решава да действа по легален начин. Нейните водачи обещават все пак, че ще предприемат малки диверсионни акции, ако сръбската армия се опита да завладее Албания⁶¹.

След едноседмични боеве (13-20 август 1920 г.) със сръбските войски и с наемническите сили на есатистите, т.е. привържениците на убития с.г. Есат паша Топтани, албанските въстаници в Дебърско освобождават префектурата на Пешкопия и заемат граничната линия от 1913 г.: „Вратите“ в планината Кораб – Тануша – Пътеката на Жировница – Дебър – р. Черни Дрин – село Луково – планината Ябланица – Дрянов хребет, нанасяйки на врага големи човешки и материални загуби. За разлика от 1913 г., въстаническите части не преминават държавната граница⁶².

Политическото споразумение от 1921 г.

През есента на 1921 г. ръководителите на „федералистите“ (Федеративната революционна организация) д-р Филип Атанасов, Павел Христов, Кръстьо Лъондев, Христо Цветков, Крум Зографов и др. пристигат в Албания, като транзитна точка за преминаване в Македония. В началото на декември те се срещат в Кавая с Байрам Цури, Ирфан Охридски и Кязим Кокоши. След това, „единствено на Павел Христов му се позволи да отиде от Кавая в Тирана, защото само той...имаше документи за иденти-

⁶¹ AINI, Skopje, Fondi: TAO, K.XXXV/5, Red. Br. 5830, Inv. Br. 515, Pov.F.Br. 11285, 01.09.1920, Beograd; DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 344, Pov.Br. 11258, 01.09.1920, Beograd, M. 344, Depeš Br. 31804 iz Beograda u Skopje, 28.08.1920, Str.pov. Br. 9960.

⁶² DARM, Skopje, Fondi: TAO, M. 343, Pov.Br. 730, 24.08.1920, Debar; M. 343, Strogo pov.Br. 5151, 21.08.1920, Skopje; M. 343, Pov.Br. 6311, 18.09.1920, Bitol; M. 343, Pov. Br. 730, 24.08.1920, Debar; M. 343, Pov. Br. 463, октомври 1920; M. 344, Br. Dpš. 295, 18.08.1920, Debar; M. 344, Pov.Br. 5081, 17.08.1920, Skopje; M. 344, Br.dpš. 2121, 28.08.1920, iz Bitola; M. 344, Pov. Br. 5597, 29.08.1920, Skopje; M. 344, Pov. Br. 5689, 01.09.1920, Skopje; M. 343, Pov. Br. 730, 24.08.1920, Debar; M. 344, Pov.C.Br. 5597, 29.08.1920, Skopje.

фикация. В Тирана П. Христов представи пред албанските ръководители „Комунистическият балкански републикански план“. Българската делегация иска от албанските ръководители да „се свържат с българските революционни организации или най-малкото да ги подпомогнат“. Главната мисия на тази делегация е създаването на подходящи условия (терен) в Албания за една база (център) около Охридското и Преспанското езеро. От този център щели да действат техните активисти в Югозападна Македония. Фактът, че „федералистите“ поставят сътрудничеството върху принципите на „комунистическия план“ за „Балканска федерация“, не привлича албанците. Обединението на южните славяни в една държава се разглежда от албанските политически кръгове по това време като акт срещу албанските национални интереси. Ето защо албанската страна отказва да сключи споразумение и да поеме задължения към „федералистите“. Павел Христов и двама негови другари „са помолени“ да напуснат Албания.

В първите дни на декември 1921 г. в Дуръс пристига и генерал Александър Протогеров с две основни цели: първата е да елиминира политическите ефекти от посещението на Павел Христов в Албания, а втората – да постигне споразумение с албанците. Той разговаря с Байрам Цури, Кадри Прищина (председател на Косовския комитет), Ирфан Охридски и очаква да се срещне с Хасан Прищина, „щом се върне от Виена“. Разговорите между Протогеров и албанските ръководители се концентрират в два основни въпроса. На първо място са териториалните претенции, съответно определянето на граничната линия между Албания и евентуалната автономна Македония. След постигането на споразумение за това, трябва да се премине към втория въпрос от дневния ред: изработването на един общ проект „за организирането и подготовката, в случай че е необходимо да се действа“, или на един настъпателен съюз за координирано действие на въоръжените сили. Според плана на Протогеров в Елбасан щяла да се основе инициативна организационна база (център) на ВМРО

(автономисти) с три отделни пункта: на границата пред Струга, в Поградец и в зоната на Корча⁶³.

Преговорите се увенчават в края на 1921 г. с едно политическо съглашение, което италианският дипломат Фортунато Кастолди, представител на Италия в Дуръс, оценява като „споразумение между Александър Протогеров и Хасан Прищина“. Италианската дипломатия е информирана подробно за хода и резултатите от албано-българските преговори⁶⁴. Подписаният на 20 декември таен протокол е озаглавен „Споразумение на албанските и българските комитети“ за обща борба на албанците и на българите срещу сръбския завоевател. От името на албанските комитети слагат подписите си Реджеп Митровица и проф. Бедри Пеяни, а от името на българските комитети – генерал Александър Протогеров, член на ЦК на ВМРО (автономисти), и д-р Филип Атанасов (Федеративната организация). Интересно е, че от българска страна споразумението се подписва от представители на двете крила на движението: политическата десница (ВМРО автономисти) и левица („федералистите“).

В основата си това е политическо споразумение за общ настъпателен съюз, с което окончателно се договорят следните въпроси: а) целите на споразумението; б) държавните граници между Албания и Македония; в) взаимната подкрепа на комитетите; г) самият съюз, или общата организация за повдигане на въстание. В член втори (II) на споразумението се определят неговите цели: „Да се освободи Македония и да се изгради като независима държава, която ще има същото политическо и административно устройство като Швейцария (Федеративна република), в своите икономически и географски граници. Да се освободят

* Цялостният текст на това споразумение – преводът от френски език на славяно-македонски и факсимилето – е публикувано от Михайло Миноски в списание „История“ в Скопие, към което се отнасяме и ние в този случай.

⁶³ Italijanski diplomatski dokumenti za Makedonija..., dok.nr. 43 и nr. 44, f. 155-158; T. Aleksandrov. Se za Makedonija. Dokumenti 1919-1924, Izbor, predgovor i redakcija: Z. Todorovski, prevod od bugarski jazik: Violeta Tanceva-Zlateva; S. Stojkov – Z. Todorovski, Skorje, 2005, dok.nr. 84, f. 271, декларация на ЦК на ВМРО „За т.нар. федералисти“, nr. 666, Македония, 30 декември 1923.

⁶⁴ Italijanski diplomatski dokumenti za Makedonija..., dok. nr. 43, 44, 45, с. 155-159; dok. nr. 49, с. 164.

албанската провинция Косово и албанската област Чамерия и да се осигури окончателното им обединение с Албания". В член трети (III) комитетите се задължават да се борят с всички средства за реализирането на тези цели, както и да не се разоръжават преди постигането им.

Държавните албано-македонски граници се определят в член четвърти (IV): „Граничната линия започва от Цвебек, продължава през планините на Карадак (Скопска Черна гора), минава през Елезов хан и Качаник, за да достигне до планината Шар и до настоящата албано-югославска граница, с това изключение, че жителите на Дебър ще използват тяхното право за самоопределение (плебисцит)".

Взаимната (реципрочната) подкрепа се регулира от член пети (V), шести (VI) и седми (VII): българските комитети се задължават да подкрепят албанските комитети и в борбата за освобождението на албанските земи, завладени от черногорците през 1878 г. и 1913 г. Комитетите се задължават да си оказват помощ и при ратифицирането на албано-гръцката и македоно-гръцката граница в полза на Албания и на Македония.

С членове осми (VIII), девети (IX), десети (X) и единадесети (XI) се определят контурите на „общата организация на съюза, според който Комитетите се задължават да организират и да мобилизират преобладаващата част от своите народи за всеобщо народно въоръжено въстание. Организирането на въстанието ще става в постоянно сътрудничество въз основа на предварителното споразумение между техните представители. Комитетите се задължава също така да подпомагат взаимно агентите си в Македония, които ще преминават от Албания и България, както и да сътрудничат с всички антисръбски и антигръцки фактори"⁶⁵. Конкретно албанците се задължават да позволят формирането на база („център“) за „македонско действие“ в Албания, което е ос-

⁶⁵ **Minovski, M.** Dogovorot na VMRO-autonomistička i Albanskiot kosovski komitet za politička sorabotka i za razagraničuvane pomegu proektiranite nezavisni državi: Obidinenata Makedonija i Golema Albanija. – Istorija, god. 33, br. 1-2, Skopje, 1997, dok. Nr. 1, 2. F. 111-114; **Гоцев, Д.,** Ст. Германов, цит. съч., с. 107.

новната цел на българските организации, както видяхме и по-горе⁶⁶.

Ангажиментите за осъществяване на споразумението през 1922-1924 г.

Албано-българският съюз трябвало да влезе в действие от пролетта на 1922 г. със сериозни общи въстанически акции на двете народности в Македония срещу сръбската власт за автономията на областта⁶⁷. В началото на април 1922 г. Тодор Александров заявява, че ВМРО е напълно удовлетворена, защото, освен всичко останало, „е организираща по-голямата част от поробеното българско население и другото население в Македония, постигнала е споразумения за общо действие с организациите на други поробени народности в Македония и в регионите на Югославия...“⁶⁸. От средата на май с.г. той изисква посредством една Заповед от комитетските чети във всички села на Битолския революционен окръг* с българско, албанско и смесено население да се организират чети и милиции. Организираните лица ще дават клетва. Според нейния текст албанците ще се заклеват, че ще се борят до смърт „...за свободата на нашето поробено отечество Македония и албанските райони (земи)...“, докато другите ще се заклеват „...за свободата на нашето поробено отечество Македония...“. В продължение той иска: „Да се установят връзки с албанските освободителни чети вътре (в Македония – Х. П.) за обща дейност и за ограничаване на кражбите и на плячкосванията и с Албанския комитет за реализиране на споразумението от 21 декември 1921 г.“⁶⁹.

⁶⁶ Italijanski diplomatski dokumenti za Makedonija..., dok. nr. 45, c. 159.

⁶⁷ Пак там, dok. nr. 49, c. 164.

⁶⁸ Todor Aleksandrov..., dok. nr. 10, c. 59. Окръжно на Тодор Александров, отправено до председателите на всички културни и професионални националистически дружества в Царство България, 2 април 1922.

* Революционните окръзи са най-големите административни единици в организационната структура на ВМРО. Битолският революционен окръг е съставен от следните революционни околии: Битоля, Прилеп, Охрид, Струга, Ресен, Костур, Лерин-Кайлари, Дебър-Река (Галичник), Кичево-Броди и Крушево.

⁶⁹ Todor Aleksandrov..., dok. nr. 13, c. 65, 67. „Устав и предвидените задълже-

В хода на подготовката за въстание през 1922 г. се интензифицират посещенията и срещите между ръководителите на албанското и на българското освободително движение. През юни-юли с.г. за консултации в Тирана идват тримата членове на ЦК на ВМРО Александър Протогеров, Тодор Александров и Петър Чаулев⁷⁰. Като база за връзката и срещите в Тирана между ръководителите служи бръснарницата на българския войвода Димче Бужба, който самият работи там. През август Байрам Цури се подготвя да премине от Албания в Косово, „за да се срещне там с българите“⁷¹. Сръбските полицейски източници твърдят, че Байрам Цури и Хюсни Цури умишлено са изпуснали фразата, че ще ходят в България, докато имали за цел да отидат в Италия⁷². „Войводата на качаците“ Калъш Дани–Заязи с неговата чета идва от Албания в района на Тетово. В края на август – началото на септември той се среща близо до село Извор, в околността на Жеглигожа (?), с четата на българския войвода Величко Велянов и с един друг, чието име не се знае⁷³.

Според сръбските извори всеобщото въстание на цялата територия на Македония било предвидено за края на август 1922 г. В Албания се извършва подготовка за прехвърляне на чети в Македония. Белградският вестник „Политика“ съобщава, че в началото на февруари 1922 г. Калъш Дани–Заязи организира в Албания нова чета, в която са включени и 12 български комити, изпратени в Дуръс от „Македонския комитет“. Това е първата група (чета) комити, подготвени в България, които възнамеряват от Албания, заедно „с членовете на Косовския комитет, да започнат четнически действия в Македония“⁷⁴. Югославските източници съобщават, че в края на юли група „бунтовници“ от 30 души е

ния на четите от Битолския революционен окръг“, 15 май 1922.

⁷⁰ Italijanski diplomatski dokumenti za Makedonija..., dok. nr. 62, с. 184; DARM, Skopje, Fondi 01.1037- Ministerstvo za vnatrešni Raboti na Kralstvoto SHS (1919-1941), Kutija br. 4, Arhivska edinica 32, straga 97 (По-нататък със съкращението според този пример: Fondi: 1.1037. 4. 32/97, Pov.J.B.Br. 1393, 08.07.1922, Skopje).

⁷¹ DARM, Skopje, Fondi: MUP-14, 242, 21.08.1922, K.XXVI, J.B.Br.1510.

⁷² Пак там, Skopje, Fondi: 1.1037.4.39/109, Pov.J.B.Br.1495, 20.07.1922.

⁷³ Пак там, Fondi: 1.1037.4.124/234, Pov.J.B.Br.2011, 25.09.1922, в Скопие.

⁷⁴ „Politika“, nr. 4959, Beograd, 12.02.1922.

пристигнала от Албания в околностите на Тетово. Те имали за цел от там да се прехвърлят в България⁷⁵.

През 1922 г. комитските чети са концентрирани повече в Скопския революционен окръг⁷⁶, отколкото в Битолския⁷⁷. Същата година те влизат в над 56 схватки с преследващите ги сръбски военно-полицейски експедиции⁷⁸. Албанските чети имат известен брой акции и схватки от дясната страна на Вардар, които според сръбския печат са предприети „в споразумение с комитските чети, с които са установили връзки посредством собствени хора“. Въпреки това не се съобщава за масово въстание, нито за някакво общо действие на албанските и българските чети през тази година⁷⁹.

Акциите на комитските и на качашките чети на територията на Кр СХС продължават и през 1923-1924 г.⁸⁰ Комитетът „Национална защита на Косово“ продължава да поддържа връзки и през 1924 година с „Българомакедонската революционна организация“, база на която е Корча, откъдето прехвърля чети в районите на Струга, Охрид, Ресен (Преспа), Крушево и Кичево⁸¹. Междувременно Калъш Дани–Заязи се опитва да „осъществи организирането в сътрудничество с българската комитетска орга-

⁷⁵ DARM, Skopje, Fondi: 01.1037; Fondi: 1.1037.4.50/130, Pov.J.B.Br.1585, 30.06.1922, в Скопие.

⁷⁶ DARM, Skopje, Fondi: 1.1037.4.40/110-113, Pov.J.B.Br.1481, 20.07.1922, в Скопие; 1.1037.4.222/473, Br.1922, 10.08.1922, Kumanovo.

⁷⁷ Пак там, Fondi: 1.1037.4.138/2/289, Br.14617, 19.07.1922, Битоля.

⁷⁸ Гоцев, Д., Ст. Германов. Цит. съч., с. 102.

⁷⁹ DARM, Skopje, Fondi: 1.1037.4.154/319, Telegram br.150, 21.08.1922, iz Bitola, Pov.Br.183; Fondi: 1.1037.4.93/118, Depе^a vrlo hitno, Pov.462, 06.09.1922, Prilep; Fondi: 1.1037.4.85/175, J.B.Br.4219, 29.08.1922, в Скопие; Kaloš iz Zajasa, Politika, br.5173, Beograd, 18.09.1922.

⁸⁰ Гоцев, Д., Ст. Германов. Цит. съч., с. 111-115; L. Rushiti, цит. съч., f. 224-233; DARM, Skopje, Fondi: 1.1037.2.3/743, Br.4736, 07.04.1923, Ohrid; Fondi: 1.1037.2.3/743, Br.2281, 11.04.1924, Ohrid; Fondi: 1.1037.3.1/124-126, Br.322, 22.01.1924, Tetovo; Fondi: 1.1037.1.1/202, J.B.Br.330, 14.04.1924, в Скопие; **Purellku, H.** Lëvizja kaçake në Maqedoninë Perëndimore dhe roli i Kalosh Danit-Zajazi (1919-1927). – Gjurmime albanologjike, Seria e shkencave historike, nr.21, 1991, Prishtinë, 1991, f. 146-149.

⁸¹ AINI, Skopje, Fondi: GGŠ, K.XXXVI/8, Red.br.805, Pov.J.Br.2989, 08.11.1924 god., Beograd.

низация", с цел да „подтикне албанците към протести“⁸². Но и през тези години не избухва масово албано-българско въстание срещу сръбската власт. Връзките между албанските и българските комитети остават все още в рамките на политическите отношения, защото не е извършена нужната подготовка за въстание, което е възпрепятствано и от политическите обстоятелства. Това се потвърждава ясно и от водача на ВМРО Т. Александров. В декларацията, издадена през декември 1923 г. във Виена, той оценява отношенията на автономистката ВМРО с Комитета „Национална защита на Косово“ като „по-приятелски отношения, засилени със Споразумението за взаимна подкрепа. Сега то не се изразява в нищо, но след организирането и на двата неорганизиранни окръга (революционни на ВМРО – Х. П.), Тетово и Гостивар, ще установим връзки и ще осъществим единството на дело“⁸³. Според едно Окръжно на Т. Александров от март 1924 г. причините за неизбухването на въстанието се състоят в това, че „ВМРО все още не е извършила организирането във всички революционни окръзи, не е осъществила споразумения с другите недоволни народности и райони, поробени от Сърбия и от Гърция, но и политическата ситуация в Европа и в света не позволява сега да се предприемат големи революционни акции и нападения“⁸⁴.

Сигурно е, че въз основа на тази оценка дейността на българските чети през 1924 г. в Македония е с по-ниска интензивност. Единствената цел на комитетските акции по това време е постоянно да поддържат една атмосфера на борба, несигурност и страх в Македония⁸⁵. Но и основното внимание на иредентисткото крило на Албанското национално движение по това време е съсредоточено върху политическото обезсилване на Ахмет Зогу и неговата партия, които се считат за просръбски настроени, спря-

⁸² Politika, Beograd, 12, 13 и 26 октомври 1924.

⁸³ **Popovski, V.**, Lenina, Цит. съч., Том I, Del 1, 1923-1925, dok.nr.22, с. 245, 247.

⁸⁴ Todor Aleksandrov..., dok.nr.94, с. 297. Условно окръжно на Т. Александров, изпратено до ръководителите на окръзите и околиците и до войводите в Македония, nr. 711, Македония, 15.03.1924.

⁸⁵ **Todorovski, Z.** VMRO 1924-1928..., с. 60.

мо вътрешните конфликти в Албания⁸⁶, както и върху защитата и разширяването на Свободната зона, на първо място, тази около Юник (1922-1923 г.)⁸⁷.

Връщането на Зогу на власт през декември 1924 г. отбелязва и стесняването на пространството за по-нататъшно политическо действие в Албания на Комитета „Национална защита на Косово“ и като цяло – за иредентистките крила в албанското национално движение и за българските организации-комитети⁸⁸. Както констатира и вестник „Политика“ от Белград, за водачите на четите „сега няма повече живот в Албания“⁸⁹.

Според споразумението между КР СХС и албанската държава от август 1925 в Албания се интензифицира кампанията за залавянето, арестуването и екстрадирането на всички водачи на албанските чети, които са се спасили от ликвидиране, какъвто е случаят и с Кальош Дани–Заязи. Премахването на няколко централни фигури на албанското национално движение (през 1924-1925 г.) отбелязва и началото на края на десетгодишната въоръжена съпротива на албанския народ срещу сръбското владичество. 1925-та година е последната за дейността на Комитета „Национална защита на Косово“ в Албания, а през 1928 г. спира и дейността на въоръжените албански чети⁹⁰. След убийството на Байрам Цури, и по-късно – на Хасан Прищина, Косовският комитет почти преставя да съществува. Съществува повече като идея, отколкото като истинска организация. Против Комитета е и самият Ахмет Зогу, който се страхува за перспективите на собствената си политическа кариера⁹¹.

⁸⁶ Hasan Prishtina-dokumente..., dok.nr.104-109, с. 147-151; Italijanski diplomatski dokumenti za Makedonija..., dok.nr.107, с. 271-273.

⁸⁷ DARM, Skopje, Fondi: 1.1037.4.39/109, Pov.J.B.Br.1495, 20.07.1922. в Скопие; Fondi: 1.1037.4.116/223, Pov.J.B.Br. 20.09.1922, в Скопие; **Culaj, L.** Qëndrimi i Qeverisë së Shqipërisë ndaj Zonës Neutrale të Junikut, “Gjurmime albanologjike“, Seria e shkencave historike, nr.31-32, Prishtinë, 2003, f. 55-70.

⁸⁸ **Puto, A.** Demokracia e rrethuar, Tiranë, 1990, f. 201-251.

⁸⁹ Historia e popullit shqiptar, II, Prishtinë, 1969, с. 550; Politika, Beograd, 09.01.1925, 10.01.1925, 14.01.1925.

⁹⁰ **Purellku, H.** Цит. съч., f. 149-150.

⁹¹ Arhiv Vojno istoriskog instituta JNA (по-нататък: Arkivi Historik Ushtarak), Beograd, Fond Arhiv bivše jugoslovenske vojske, Popisnik 17, Kutija 95, Br.7, Fascikal.2, list 22ë Popisnik 17, Kut. 95A, Br.1, Fasc.2, List 2 и 4, Dosje: “Albansko pitanje“.

От друга страна, през 1924 г. ВМРО (автономисти) също изживява редица сътресения. Убит е нейният ръководител Тодор Александров. Начело на организацията застават Александър Протогеров и Иван (Ванчо) Михайлов⁹². След 1928 г. ВМРО променя традиционния си метод на действие с въоръжени чети, преминавайки към терористични акции посредством конспиративни групи⁹³.

**ANTI SERBIAN COOPERATION BETWEEN
ALBANIAN AND BULGARIAN COMMITTEES
IN MACEDONIA (1919-1924)**

Halim Purellku

(Summary)

After the conclusion of the First World War, the danger menacing their national existence obliged the Albanians to act for their defence, therefore were created various committees and societies inside and outside the country. Among those committees which represented the Albanian irredentist idea were also "the Committee of National Defence of Kosova" which was created as main revolutionary force of the Albanians under the rule of the SCS Kingdom. Also, in that time even from the ranks of the Macedonian emigration in Bulgaria were created and were in action more political organizations: "the Macedonian Executive Committee", "the Inner Macedonian Revolutionary Organization" (IMRO, respectively VMRO), "the Macedonian Emigrant Federative Organization" etc. But VMRO

⁹² Todorovski, Z. VMRO 1924-1928..., c. 57.

⁹³ Todorovski, Z. Dejnosta na desnite..., c. 174.

and the Macedonian Executive Committee were created as main revolutionary force.

From the beginning of the year 1919 started the negotiation between the representatives of the Albanian and Bulgarian committees for the creation of a political offensive alliance which by means of the common liberation armed war against the Serb rule aspired to reach the realization of the national objectives. The negotiation gave as result an agreement between Alexander Protogerov, member of the VMRO, and the Albanian Government, in the beginning of May 1920, as well the signature of a "Protocol" entitled "the Agreement of the Albanian and Bulgarian Committees" on December 20, 1921. In the framework of the political agreements, in the period between the years 1919-1924, almost every year, the heads of two parties talked and compiled even operative plans for the organization and incitement of the revolts or of popular armed uprisings, either common (Bulgarian-Albanian) or even particular, but coordinated, against the Serb rule. But, such idea was never realized. Until the year 1920 the Bulgarian committees were more interested in undertaking mobilization actions than revolutionary actions of their armed detachments against the Serb regime. Whereas, in the Albanian Liberation Movement the situation was more different. Alongside with the diversant actions of the armed detachments, in the year 1919 outbroke two popular uprisings of regional character (in Drenice and Dibër e Vogël), and in the year 1920 outbroke the mass uprising – the War of Dibër (August-September) against the Serb occupation. During these Albanian popular uprisings, the armed forces of the Bulgarian committees didn't undertake any concrete action to help the Albanians.

So, we can say that the readiness of the Bulgarian committees for cooperation and joint actions was not very sincere. They, as it seems, in these relations with the Albanians committees, and with the Albanian factor, in general, followed a tactics aiming at the manipulation, and their objective was not the common war against the Serb occupation, but the exploitation of the Albanian territory as a their second logistic basis ("basis of the actions"), after

Bulgaria, respectively the creation in Elbasan of "the western centre of VMRO".

**ПРОТИВОСЕРБСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ
АЛБАНСКИМИ
И БОЛГАРСКИМИ КОМИТЕТАМИ В МАКЕДОНИИ (1919 –
1924 Г.)**

Проф. Халим Пурелку (Р. Македония)

(Резюме)

После окончания Первой мировой войны опасность национального существования подталкивает албанцев в Албании и за ее пределами создать разные комитеты и общества, в качестве актов самозащиты. Среди этих организаций, представляющих албанскую иридентскую идею самой значимой революционной силой является „Комитетом национальной защитой Косово“. В то же самое время и македонские беженцы в Болгарии создают ряд политических организаций: „Македонский исполнительный комитет“, „Внутренняя македонская революционная организация /ВМРО/“, „Македонская эмигрантская федеративная организация /МЕФО/“ и другие, при том первые две занимают ведущие позиции в движении.

С начала 1919 г. начинаются переговоры между албанскими и болгарскими комитетами в Македонии о создании политического наступательного союза против сербского владычества: общая вооруженная борьба для реализации национальных целей. В результате переговоров в мае 1920 г. генерал Александър Протогеров, член ЦК ВМРО постигает согласие с албанским правительством, а 20 декабря 1921 г. был подписан протокол о „Договоре между албанскими и болгарскими комитетами“.

В период 1919 – 1924 г. лидеры обоих движений непрерывно разговаривают и даже составляют оперативные планы о бол-

гаро-албанском вооруженном сопротивлении против сербского управления. Эта идея не была реализована. До 1920 г. болгарские комитеты совершают больше мобилизационную деятельность, чем революционные акции против сербского режима. С албанским движением дела стояли не таким образом. Наряду с диверсионными акциями вооруженных групп, в 1919 г. вспыхивают два албанских восстания локального характера – в Дренице и в Маленком Дебър, а в августе – сентябре 1920 г. вспыхивает „Война за Дебър“ против сербской оккупации. Во время этих восстаний вооруженные силы болгарских комитетов не предприняли никаких действий с целью помочь албанцам.

Можно сказать, что готовность болгарских комитетов по сотрудничеству и совместным акциям не была искренней. Как видно, в их отношения с албанскими комитетами и с албанским фактором, вообще общая борьба с сербской оккупацией, не была главной целью, а лишь использованием территории Албании в качестве логистической базы, соответственно создание в Елбасана западного центра ВМРО.
